

Роля акадэмічнага мовазнаўства ў сацыяльна-эканамічным і духоўна-культурным жыцці Рэспублікі Беларусь

УДК 81:061.2 (476)

Ігар Капылоў,
дырэктар Інстытута
мовазнаўства
Цэнтра даследаванняў
беларускай культуры, мовы
і літаратуры НАН Беларусі,
кандыдат філалагічных
навук

У сучасным глабалізава-
ным свеце з імклівым развіц-
цём інфармацыйных тэхнало-
гій, у тым ліку штучнага інтэ-
лекту, асабліва востра стаяць
пытанні захавання нацыяналь-
най і культурнай ідэнтычнасці.
Вядучая роля ў гэтых працэсах
адводзіцца мове, якая з'яўляецца
не толькі сродкам камунікацыі,
але і ўнікальным інструментам
перадачы ведаў, захавання гіста-
рычнай памяці народа, важным
складнікам культурнага кода
нацыі, фактарам сацыялізацыі
і сродкам самаідэнтыфікацыі
чалавека, сімвалам нацыяналь-
най свядомасці. Нягледзячы на
гэта, амаль палова моў свету, па
даних ЮНЕСКА, знаходзіцца пад
пагрозай знікнення, многія з іх
страчаюць сваё значэнне ў раз-
настайных сферах грамадскага
жыцця, уключаючы навуку, куль-
туру, СМІ, палітыку, справавод-
ства, бізнес і турызм. Прыкладна

600 моў знікла на працягу XX ст.
Калі гэтыя працэсы будуць адбы-
вацца з такой жа інтэнсіўнасцю,
то, па прагнозах спецыялістаў,
ужо ў сярэдзіне гэтага стагоддзя
застанецца толькі 50% існуючых
моў, а к канцу стагоддзя каля 90%
моў знікне з лінгвістычнай карты
свету. І нават шырока распаўсю-
джаныя мовы знаходзяцца ў скла-
данай сітуацыі, паколькі адзнача-
ецца негатыўны ўплыў на літара-
турныя нормы – стылістычныя,
граматычныя, арфаграфічныя,
арфаэпічныя. Гэта звязана з лібе-
ралізацыяй адукацыі, развіц-
цём сацыяльных медыя (сетак),
беспрэцэдэнтнай дэмакратыза-
цыяй публічнай інфармацый-
най прасторы. Узнікла прынцы-
пова новае інфармацыйнае ася-
роддзе, дзе няма аўтарытэтаў,
нормаў і меж самавыражэння.
Страта нацыянальных моў вядзе
не толькі да страты традыцыйнай
духоўнай спадчыны і пераемнасці

ў ведах, але і да страты сусветнай
культурнай разнастайнасці.

У Беларусі на канстытуцый-
ным узроўні (артыкул 17 Кансты-
туцыі Рэспублікі Беларусь) зама-
цавана дзяржаўнае двухмоўе [1],
што абумовіла неабходнасць пры-
няцця нарматыўных прававых
дакументаў, якія рэгулююць сіту-
ацыю дзяржаўнага білінгвізму.

Паўнаважнасць і ўсебако-
вае развіццё дзяржаўных моў
з'яўляецца гарантам гуманітар-
най устойлівасці дзяржавы. Гэтыя
палажэнні адлюстраваны ў Кан-
цэпцыі інфармацыйнай бяспекі
краіны: «...беларуская мова, разам
з канстытуцыйна замацаваным
у дзяржаве двухмоўем, садзейні-
чае павышэнню нацыянальнай
самасвядомасці беларускага гра-
мадства і функцыянаванню яго
духоўнасці. Пашырэнне сацыяль-
ных функцый і камунікатыўных
магчымасцей беларускай мовы,
яе паўнаважнасць і ўсебаковае
развіццё разам з іншымі элемен-
тамі нацыянальнай культуры
выступае гарантам гуманітар-
най бяспекі дзяржавы» [2]. Знач-
нае месца моўнаму аспекту адво-
дзіцца і ў Канцэпцыі развіцця
нацыянальнай культурнай прас-
торы ва ўсіх сферах жыцця
грамадства на 2024–2026 гг., у
якой прадугледжана вялікая

колькасць мерапрыемстваў, скіраваных на павышэнне культуры вуснай і пісьмовай мовы (на дзвюх дзяржаўных мовах) ва ўстановах, арганізацыях гандлю, бытавога абслугоўвання, СМІ і інш. [3]. Такім чынам, ажыццёўленае прававое ўрэгуляванне моўнага пытання ў значнай ступені забяспечвае бесканфліктнае існаванне беларускага грамадства на сучасным этапе.

Адна з найважнейшых праблем духоўнага жыцця нашай краіны – адраджэнне і захаванне традыцыйных духоўных каштоўнасцей і выхаванне патрыятызму, які з’яўляецца асновай жыццяздольнасці дзяржавы, выступае ў якасці ўнутранага мабілізуючага рэсурсу развіцця грамадства, актыўнай грамадзянскай пазіцыі асобы, гатоўнасці яе служэння на карысць Айчыне. Фарміраванне патрыятызму немагчыма без ведання гісторыі народа, яго культуры і мовы. Перад беларускім соцыумам сёння стаіць актуальная задача па стварэнні высокакulturнай моўнай прасторы, што прадугледжвае падтрымку парытэтнага функцыянавання дзяржаўных моў ва ўмовах білінгвізму, павышэнне іх грамадскага прэстыжу, фарміраванне належнага ўзроўню лінгвістычнай кампетэнцыі і камунікатыўнай культуры.

Галоўныя задачы акадэмічнага мовазнаўства – шырока-маштабнае даследаванне сістэмы сучаснай беларускай літаратурнай мовы, асэнсаванне змен, якія адбыліся ў апошнія дзесяцігоддзі, вывучэнне працэсаў фарміравання і функцыянавання старабеларускай мовы, выяўленне тэндэнцый, якія ўплываюць на стан беларускіх народных гаворак, устанаўленне сувязей беларускай мовы з іншымі славянскімі і неславянскімі мовамі, укара-

ненне сучасных інфармацыйных тэхналогій у лінгвістычны даследаванні, а таксама падрыхтоўка факталагічнай базы для патрэб сучаснай моўнай практыкі і навучання на ўсіх узроўнях адукацыі. Усё гэта з’яўляецца адным з важных, перспектыўных і сацыяльна значных напрамкаў сучаснай гуманітарнай навукі ў краіне.

Захаванне, перадача і папулярызацыя гісторыка-культурнай спадчыны як сведчання нацыянальна-культурнай ідэнтычнасці беларусаў знаходзяцца ў цэнтры ўвагі вучоных-дзяхраністаў. У якасці аб’екта вывучэння выступае старабеларуская мова XIV–XVIII стст., якая выконвала функцыю дзяржаўнай у ВКЛ. На старабеларускай мове ўпершыню ў гісторыі ўсходніх славян на пачатку XVI ст. з’явіліся друкаваныя кнігі. На ёй існавала багатая літаратура, навуковая і мастацкая, летапісы, а з сярэдзіны XVI ст. – і тэксты Святога Пісання. Гэта была мова законаў, суда, канцылярыі. Створаныя на старабеларускай мове пісьмовыя помнікі назаўсёды ўвайшлі ў нацыянальны фонд беларускага народа, яны служаць доказам таго, што беларусы – высокаразвіты славянскі народ, які мае ўнікальную гісторыю, багатую культуру, старажытную прыгожую самабытную мову.

Акадэмічнымі вучонымі мовазнаўцамі даследавана ўнутраная і знешняя гісторыя беларускай мовы, ахарактарызаваны працэсы і змены, якія адбываліся на яе фанетычным, граматычным, лексічным узроўнях, выяўлена роля і функцыі мовы ў грамадска-палітычным, сацыяльна-эканамічным і культурным жыцці нашых продкаў («Нарысы па гісторыі беларускай мовы», «Гістарычная марфалогія беларускай мовы», «Мова выдан-

няў Францыска Скарыны», «Даследаванне лексікі беларускай мовы XIV – першай палавіны XVI ст.» і інш.); праведзена лексікаграфічная апрацоўка старабеларускага слоўнага фонду («Гістарычны слоўнік беларускай мовы» ў 37 выпусках, «Падручны гістарычны слоўнік субстантыўнай лексікі», «Гістарычна-этымалагічны слоўнік іншамовных слоў у старабеларускай мове» і інш.); падрыхтаваны да выдання і ўведзены ў шырокі ўжытак помнікі беларускай пісьмовай спадчыны («Александрыя», Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588 г., Слуцкае Евангелле XVI ст., Полацкае Евангелле канца XII – пачатку XIII ст., Баркалабаўскі летапіс, «Статут полацкага брацтва» і інш.). Пералічаныя вынікі садзейнічаюць пашырэнню ведаў аб беларускай мове XIV–XVIII стст. як важным этапе ў яе перыядызацыі і ролі ў фарміраванні і кансалідацыі беларускага этнасу, умацаванні нашай дзяржаўнасці. Яны пацвярджаюць значнасць нацыянальнай пісьмовай спадчыны як сведчання нацыянальна-культурнай ідэнтычнасці беларусаў, спрыяюць яе захаванню і трансляцыі наступным пакаленням, папулярызацыі ў Рэспубліцы Беларусь і замежных краінах, садзейнічаюць яе далейшаму вывучэнню як надзейнай і аб’ектыўнай крыніцы пазнання мінулага Беларусі. Працы па гісторыі беларускай мовы выкарыстоўваюцца ў мерапрыемствах па ўмацаванні гістарычнай памяці беларускага народа, грамадзянска-патрыятычным, духоўна-маральным, эстэтычным, гісторыка-патрыятычным выхаванні насельніцтва краіны. Яны станоўча ўплываюць на развіццё навукі, адукацыйнага працэсу ва ўстановах вышэйшай, сярэдняй і сярэдне-спецыяльнай адукацыі, гісторыка-краязнаўчай і асветніц-

кай работы, бібліятэчнай і паліграфічнай дзейнасці, культуры, запатрабаваны пры распрацоўцы турыстычных паслуг і прадуктаў, што садзейнічае павелічэнню прывабнасці нашай краіны і яе рэгіёнаў для айчынных і замежных турыстаў, развіццю турыстычнай галіны (і як асобнага напрамку – культурна-гістарычнага турызму) і эканомікі Беларусі, сацыяльнай і вытворчай інфраструктуры ў турыстычных цэнтрах.

У сістэме духоўна-культурных каштоўнасцей беларускай нацыі традыцыйныя мясцовыя гаворкі займаюць асаблівае месца: яны служаць не толькі асновай літаратурнай мовы, але і адлюстраваннем духоўнай і матэрыяльнай культуры народа. З прычыны рэалій сённяшняга дня, у першую чаргу аб'ектыўных, звязаных з дэмаграфічнай сітуацыяй, старэннем сельскага насельніцтва і міграцыйнымі працэсамі, гаворкі ў значнай ступені трансфармаваліся і знаходзяцца на стадыі знікнення. У сувязі з гэтым прыярытэтным клопатам вучоных з'яўляецца збор і даследаванне сучаснага вясковага маўлення з улікам яго месца і ролі ў нацыянальным моватворчым і духоўна-культурным працэсе.

Упершыню ва ўсходнеславянскім мовазнаўстве падрыхтаваны эпахальны для нацыянальнай навукі і культуры праект «Лексічны атлас беларускіх народных гаворак» у 5 тамах, які ўключае каля 2 тыс. лінгвістычных карт, аб'ядноўвае больш за 200 тыс. слоўнікавых адзінак і належыць да найбуйнейшых лексічных каталогаў па адлюстраванні і фіксацыі народнага слоўнага багацця беларускай мовы. На картах атласа дэталёва, аб'ектыўна і наглядна адлюстравана тэрытарыяльнае пашырэнне розных слоў мясцовых гаворак, іх

узаемнае размяшчэнне і сувязі ў жывой народнай мове, раскрываецца традыцыйны ландшафт народнай мовы, яго складовыя часткі і іх слоўная адметнасць і самабытнасць. Кніга належыць да ўнікальных навукова-даследчых работ па асэнсаванні гісторыка-культурных каштоўнасцей беларускага народа.

У акадэмічным мовазнаўстве захаваліся лексікаграфічныя традыцыі, закладзеныя вучонымі-дыялектолагамі ў 60-я гг. XX ст., якія на сучасным этапе актыўна развіваюцца і ўвасабляюцца ў рэалізацыі новых праектаў. Упершыню ў гісторыі славянскага мовазнаўства падрыхтаваны комплекс лексіка-тэматычных слоўнікаў, у якіх абагульнены абазначальныя сродкі са сферы жывой прыроды, сельскай гаспадаркі, характарыстыкі чалавека і яго дзейнасці, асобных вытворчых несельскагаспадарчых заняткаў: «Жывёльны свет: тэматычны слоўнік», «Раслінны свет: тэматычны слоўнік», «Чалавек: тэматычны слоўнік», «Сельская гаспадарка: тэматычны слоўнік», «Плытніцтва: тэматычны слоўнік». Упершыню ў гісторыі нацыянальнай дыялекталогіі створаны рэгіянальныя слоўнікі на падставе навуковых вынікаў лінгвагеаграфічнага падзелу беларускамоўнай прасторы. Слоўнікі ўключаюць вялікую колькасць лексічных матэрыялаў, звязаных са сферай духоўнай культуры. Мноства арыгінальных тэкстаў, назапашаных у час палявых даследаванняў, змяшчаюць зборнікі навуковых артыкулаў «Беларуская дыялекталогія. Матэрыялы і даследаванні». Гэта найперш запісы сучаснай жывой беларускай гаворкі. Істотную іх частку складаюць тэксты, якія ўтрымліваюць надзвычай багатыя матэрыялы пра куль-

туру беларусаў, іх вытворчыя і невытворчыя заняткі, побыт, вусную народную спадчыну. У сувязі з імклівым звужэннем базы традыцыйных беларускіх гаворках гэтак жа імкліва знікаюць і жывыя духоўныя традыцыі беларусаў. Запісы дазваляюць захаваць і пакінуць нашчадкам апісаныя абрады, існуючыя практыкі, адметнасці нацыянальнага менталітэту. У гэтым іх неацэннае ўклад у сацыяльна-эканамічнае і гісторыка-культурнае развіццё беларускага грамадства.

Дыялектныя тэксты – гэта ўнікальная інфармацыйная крыніца па выхаванні гістарычнай памяці ў маладога пакалення, база для стварэння мастацкіх твораў у галіне кінематографа, мастацкай літаратуры, пашырэння летапісу мясцовай гісторыі. У прыватнасці, у выданні «Вайна – трагедыя і памяць. Расказваюць сведкі падзей» змяшчаюцца запісы тэкстаў звыш 260 апавядальнікаў, пераважна дзяцей, з 91 раёна Беларусі – жывых сведак трагічных падзей, якія адбываліся на акупаванай тэрыторыі краіны або за яе межамі ў часы Вялікай Айчыннай вайны.

З мэтай стабілізацыі правапісных нормаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы, забеспячэння адзінага моўнага рэжыму ў школьным навучанні і адзінства друкаваных беларускамоўных выданняў Прэзідэнтам Рэспублікі Беларусь 23 ліпеня 2008 г. быў падпісаны «Закон аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі». Яго прыняцце садзейнічала павышэнню прэстыжу беларускай мовы як дзяржаўнай і паспрыяла аптымізацыі працэсу авалодання ёю ў перыяд школьнага навучання. З мэтай рэалізацыі палажэнняў Закона, а таксама з улікам моўнай практыкі і тэндэнцый, што праявіліся

ў сістэме беларускай мовы на рубяжы стагоддзяў, падрыхтаваны ўнікальны комплекс прац: «Кароткая граматыка беларускай мовы», «Граматычны слоўнік дзеяслова», «Граматычны слоўнік прыметніка», «Граматычны слоўнік займенніка, лічэбніка, прыслоўя», «Слоўнік беларускай мовы» і інш. Першым поўным акадэмічным слоўнікам, які фіксуе правілы літаратурнага вымаўлення, стаў «Арфаэпічны слоўнік беларускай мовы». У ім адлюстравана апісанне правільнага вымаўлення слоў, што бытуе ў сучаснай беларускай літаратурнай мове. Аўтарамі слоўніка была распрацавана ўнікальная метадалогія канвертавання электроннага арфаграфічнага запісу беларускіх слоў у фанетычную транскрыпцыю.

Упершыню ў беларускім мовазнаўстве пачалі распрацоўвацца новыя напрамкі – неалогія і неаграфія. Кардынальныя пераўтварэнні ў грамадска-палітычным, эканамічным і культурным жыцці выклікалі значныя змены ў лексічным складзе шматлікіх моў, у тым ліку і беларускай, у сувязі з чым узнікла надзённая патрэба ў стварэнні слоўнікаў, дзе былі б адлюстраваны асноўныя тэндэнцыі развіцця і фарміравання лексічнага складу беларускай мовы. Вучонымі створаны новыя тыпы лексікаграфічных выданняў: «Слоўнік новых слоў беларускай мовы», «Беларуска-рускі тлумачальны слоўнік новых слоў і новых значэнняў слоў», «Слоўнік новых запазычаных слоў беларускай мовы», у якіх прадстаўлена лексіка, што з'явілася на пачатку ХХІ ст. і актыўна выкарыстоўваецца ў перыядычным друку і тэкстах, змешчаных у Інтэрнэце.

Адным з прыярытэтных навуковых напрамкаў ва ўмо-

вах дзяржаўнага білінгвізму Беларусі з'яўляецца сістэмнае супастаўляльнае вывучэнне беларускай і рускай літаратурных моў на сучасным этапе іх развіцця. Вучонымі-мовазнаўцамі ажыццёўлены сістэмныя супастаўляльныя даследаванні дзвюх узказаных моў на марфалагічным, словаўтваральным і лексіка-семантычным узроўнях, накіраваныя на забеспячэнне прынцыпаў сучаснай моўнай і адукацыйнай практыкі. Вынікі такіх даследаванняў – калектыўныя манаграфіі «Сопоставительное описание русского и белорусского языков. Морфология», «Сопоставительное описание русского и белорусского языков. Словообразование». Апублікаваны «Русско-белорусский системный семантический словарь» у 2 тамах – новы тып двухмоўных слоўнікаў у беларускай лінгвістычнай навуцы, які не мае аналагаў не толькі ў нашай краіне, але і ў краінах СНД (у 2024 г. за яго ўкладанне навуковы калектыў стаў лаўрэатам Міждзяржаўнай прэміі «Звезды Содружества» ў намінацыі «За выдающийся вклад и достижения в области науки и образования»).

Важнае месца ў працы мовазнаўцаў займае падрыхтоўка комплексу лексікаграфічных і даведачных выданняў, накіраваных на забеспячэнне патрэб школьнага навучання і сучаснай моўнай практыкі. Сярод іх перакладныя слоўнікі («Современный русско-белорусский словарь для школьников», «Русско-белорусский словарь для школьников» і інш.), арфаграфічныя слоўнікі і даведнікі па сучаснай беларускай мове («Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы», «Пішам па-беларуску: даведнік па арфаграфіі і пунктуацыі з каментарыямі. Дапаможнік для

агульнаадукацыйных устаноў з беларускай і рускай мовамі навучання» і інш.), разнастайныя слоўнікі і дапаможнікі для пачатковай і сярэдняй школы («Словообразовательный словарь русского языка», «Словообразовательный словарь русского языка для начальной школы», «Морфемно-словообразовательный словарь. 1–4 классы» і інш.). Гэтыя выданні маюць важнае значэнне ў справе павышэння культуры мовы падрастаючага пакалення, пераадолення лексічных памылак у маўленні школьнікаў-білінгваў, з'яўляюцца сродкам павышэння ведаў аб нацыянальнай мове і характары адрозненняў яе ад блізкароднаснай рускай як другога кампанента дзяржаўнага двухмоўя, якое вызначае сучасную моўную сітуацыю ў Рэспубліцы Беларусь.

У навейшы перыяд гісторыі ў беларускай мове адбыліся істотныя якасныя і колькасныя трансфармацыі, характэрныя як для агульнай сістэмы нацыянальнай мовы, так і для яе асобных падсістэм, у першую чаргу лексічнай, якая з'яўляецца найбольш успрымальнай да ўздзеяння знешніх фактараў і вылучаецца асаблівым дынамізмам. Кардынальныя палітычныя, эканамічныя, сацыяльныя пераўтварэнні, якія адбыліся ў канцы ХХ – пачатку ХХІ ст., істотна паўплывалі на лексічныя працэсы. Пашырэнне і інтэнсіфікацыя міжнародных кантактаў, актыўнае паскарэнне навукова-тэхнічнага прагрэсу, нараджэнне новых з'яў і паняццяў паслужылі прычынай актыўнага папаўнення лексічнай сістэмы беларускай мовы запазычаннямі. Разам з тым сучасны перыяд характарызуецца актыўным вяртаннем ва ўжытак ўстарэлых слоў (архаізмаў), што пры-

вяло да суіснавання варыянтных лексічных сродкаў. Масавы характар ажыўлення архайчнай лексікі (дэархаізацыя) дае носьбіту мовы права выбару і не супярэчыць магчымасці актыўнага выкарыстання розных лексічных сродкаў для выражэння аднаго значэння. Павінен прайсці яшчэ некаторы час, каб моўная практыка носьбітаў беларускай мовы паказала, які з варыянтаў выйдзе за межы нормы, а які будзе нарматыўным.

Адна з характэрных асаблівасцей сучасных моўных працэсаў – павелічэнне колькасці семантычных неалагізмаў – новых значэнняў вядомых слоў, як спрадвечных, так і запазычаных: алергія «адмоўныя адносіны, нецярпімасць да каго-, чаго-небудзь»; буфер «зона памяці камп'ютара, прызначаная для часовага захоўвання даных пры іх перадачы паміж устройствамі з рознымі хуткасцямі»; сабака «спецыяльны знак, які выкарыстоўваецца пры запісе адраса электроннай пошты» і інш.

З мэтай поўнага і маштабнага лексіка-семантычнага апісання сістэмы сучаснай беларускай мовы вядзецца падрыхтоўка новага «Тлумачальнага слоўніка». З улікам сучасных тэндэнцый была падрыхтавана новая рэдакцыя «Тлумачальнага слоўніка беларускай літаратурнай мовы», а ў сувязі са зменамі ў беларускім правапісе ў 2012 г. – перакладных «Русско-белорусского словаря» і «Беларуска-рускага слоўніка» (абодва ў 3 тамах). Выданне перакладных і тлумачальных слоўнікаў характарызуецца вялікай агульнагуманітарнай, сацыяльна-практычнай і навуковай значнасцю. Выхад у свет тлумачальнага слоўніка з'яўляецца важнай падзеяй у духоўным жыцці кожнага народа і сведчыць пра высокі ўзровень нацыяналь-

най мовы і культуры. Лексікаграфічныя выданні аказваюць уплыў на фарміраванне культурнага багажу чалавека і грамадства, на характар узаемаадносін, працэс паразумення людзей. Прадстаўленыя перакладныя і тлумачальныя слоўнікі шырока выкарыстоўваюцца і садзейнічаюць фарміраванню культурнага і адукаванага грамадзяніна краіны. Рэпрэзентацыя моўнай сістэмы ў «Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы» садзейнічае фіксацыі і захаванню нацыянальнай мовы, дазваляе адлюстравать яе слоўнікавае багацце, нацыянальную спецыфіку і стылістычную разнастайнасць. З улікам афіцыйнага двухмоўя ў Рэспубліцы Беларусь тлумачальныя даведнікі дазваляюць забяспечыць парытэт дзвюх дзяржаўных моў.

Важную сацыяльную значнасць мае «Этымалагічны слоўнік беларускай мовы», падрыхтоўка якога завяршаецца ў Інстытуце мовазнаўства імя Якуба Коласа. Да лексікаграфічных крыніц такога кшталту заўсёды звяртаюцца спецыялісты розных гуманітарных профіляў, выкладчыкі вышэйшых навучальных устаноў і настаўнікі мовы і літаратуры, а таксама аматары роднага слова. «Этымалагічны слоўнік беларускай мовы» – выданне, у якім адлюстраваны асаблівасці фарміравання лексікі з улікам фанетычных і семантычных змен, а таксама шырокія міжмоўныя славянска-неславянскія ўзаемаўплывы.

Вучонымі-тапанімістамі НАН Беларусі сумесна са спецыялістамі Дзяржаўнага камітэта па маёмасці Рэспублікі Беларусь распрацавана нарматыўна-прававая база стандартызацыі нацыянальнай тапаніміі: падрыхтаваны Тэхнічныя кодэксы ўстаноўленай практыкі па перадачы тапаніміі сумежных з Беларуссю дзяржаў на

беларускую мову, створаны комплекс работ «Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь», зацверджаны ў якасці нарматыўнага выдання, прызначанага для выкарыстання рэспубліканскімі органамі дзяржаўнага кіравання, юрыдычнымі і фізічнымі асобамі нашай дзяржавы. Даведнік атрымаў высокую ацэнку групы экспертаў па геаграфічных назвах Арганізацыі Аб'яднаных Нацый.

Значная ўвага надаецца распрацоўцы і сістэматызацыі навуковай тэрміналогіі. Такія работы вядуцца з улікам дасягненняў навукова-тэхнічнага прагрэсу ва ўсіх галінах навуковых ведаў, развіццём сучасных тэхналогій, а таксама патрэбамі выкарыстання беларускай мовы ў школьнай практыцы і ў ВНУ.

Вялікую навуковую вартасць маюць даследаванні, скіраваныя на адлюстраванне праз слова з'яў духоўнай культуры беларусаў. У падрыхтаваным «Беларускім фальклорна-этналінгвістычным атласе» (БФЭЛА) дэманструецца ў картаграфічнай праекцыі размеркаванне па тэрыторыі краіны і блізкага памежжа шэрагу разнастайных культурных тэкстаў: абрадавых, міфалагічных, легендарных, народна-біблійных уяўленняў. Вынікі падобных даследаванняў надзвычай запатрабаваны не толькі ў навуковай сферы, але і ў сферы культуры. Сацыяльная значнасць такога атласа абумоўлена тым, што, па-першае, ён з'яўляецца наватарскім для этналінгвістыкі і славістыкі ўвогуле, а па-другое, ствараецца ў рамках ажыццяўлення комплексу мер па рэалізацыі Канвенцыі ЮНЕСКА «Аб ахове нематэрыяльнай культурнай спадчыны».

Актыўна ўкараняюцца сучасныя тэхналогіі ў навукова-даследчую дзейнасць мовазнаўцаў. Так, укладзены корпус

электронных тэкстаў беларускай мовы аб'ёмам звыш 1 млрд словаўжыванняў, які ахоплівае перыяд з XVI ст. па сённяшні дзень. У межах працы над корпусам таксама створана Граматычная база беларускай мовы на 266 тыс. парадыгмаў (самы вялікі слоўнік беларускай мовы на сённяшні дзень, уваходзіць у спіс 30 найбуйнейшых слоўнікаў свету). Нацыянальны корпус электронных тэкстаў беларускай мовы, граматычная база маюць вялікае практычнае значэнне, калі прысутнасць беларускай мовы ў інфармацыйных тэхналогіях надае ёй магутную падтрымку і выводзіць у шэрагі канкурэнтаздольных моў. Корпус і граматычная база шырока і эфектыўна выкарыстоўваюцца: у адукацыйным працэсе і ў вучэбна-метадычнай рабоце (распрацоўка вучэбных матэрыялаў і метадычных дапаможнікаў), навукова-даследчай працы (прымяняюцца пры напісанні курсавых і дысертацыйных даследаванняў у Рэспубліцы Беларусь і за яе межамі ў галіне лексікалогіі, граматыкі, стылістыкі і г.д.), у лексікаграфічнай практыцы (укладанне аднамоўных і перакладных слоўнікаў), рэдакцыйна-выдавецкай дзейнасці (праверка на лексічную і граматычную адпаведнасць, выяўленне кантэкстуальных памылак, праверка варыянтнасці ўжывання лексем і пунктуацыйных асаблівасцей), у перакладазнаўстве (праверка стылю і адпаведнасці тэрміналогіі, аналіз перакладчыцкіх прыёмаў пры карыстанні паралельным корпусам).

Корпусы тэкстаў з'яўляюцца асновай для распрацоўкі і развіцця тэхналогій штучнага інтэлекту (ШІ), асабліва ў галіне апрацоўкі натуральнай мовы (Natural Language Processing, NLP). Яны

забяспечваюць вялікія аб'ёмы структураваных даных, неабходных для навучання, аналізу і ўдасканалення моўных мадэляў.

Акадэмічнымі мовазнаўцамі створана адзіная ў Беларусі праграма праверкі беларускай арфаграфіі, якая мае анлайн-версію, а таксама модулі праверкі для розных праграм і аперацыйных сістэм. Выкарыстанне праграмы істотна павялічвае ўзровень пісьменнасці тэкстаў на беларускай мове і эканоміць час. Такія праграмы становяцца часткай больш шырокіх сістэм апрацоўкі мовы (напрыклад, для пошукавых сістэм, перакладчыкаў або галасавых памочнікаў), што павялічвае іх эканамічную вартасць. Распрацаваны фанетычны канвертар, які дазваляе канвертаваць словы і тэксты на беларускай мове ў міжнародную фанетычную транскрыпцыю IPA і транскрыпцыю, прынятую ў сістэме адукацыі Беларусі. Створаны ўнікальны сінтэзатар беларускай гаворкі. Сінтэзатары маўлення звычайна выкарыстоўваюцца ў інфармацыйна-даведачных і інтэрактыўных сістэмах, для дапамогі сляпым (агучванне інфармацыі на экране), у аб'явах на транспарце, у спадарожнікавых і аўтамабільных навігаторах, у навучальных працэсах і г.д. Для практычных патрэб перакладу створаны паралельны руска-беларускі корпус перакладаў афіцыйна-дзелавых тэкстаў (выкарыстоўваецца ў працы па перакладах заканадаўства Рэспублікі Беларусь з рускай мовы на беларускую). Вельмі часта корпусы з'яўляюцца больш эфектыўным сродкам перакладу, чым перакладныя слоўнікі. Упершыню распрацавана і апублікавана анлайн-версія кітайска-беларускага і беларуска-кітайскага слоўніка (20 тыс. слоў). Яго стварэнне мае вялікае практычнае і культурнае значэнне: гэта

важны крок у пашырэнні міжкультурных зносін паміж беларускім і кітайскім народамі (пераклады, вывучэнне нацыянальных моў і г.д.).

Такім чынам, навуковае, практычнае і сацыяльнае значэнне работ, падрыхтаваных акадэмічнымі мовазнаўцамі, заключаецца ў тым, што яны забяспечваюць надзённыя патрэбы сучаснай беларускамоўнай практыкі, садзейнічаюць павышэнню прэстыжу беларускай мовы ў грамадстве і замацаванню яе статусу як высокаразвітай літаратурнай мовы са стабільнымі нормамі і багатым слоўным запасам. Праведзеныя акадэмічнымі вучонымі-лінгвістамі даследаванні вызначаюць у значнай ступені развіццё мовазнаўчай навукі ў Беларусі, асноўныя ідэі і канцэпцыі навуковых прац знаходзяць сваё адлюстраванне і прымяненне ў сферы нацыянальнай культуры і адукацыі, з'яўляюцца асновай для ўсёй вучэбнай і даведачнай літаратуры па беларускай мове, шырока прымяняюцца ў выкладанні гуманітарных дысцыплін у вышэйшых і сярэдніх навучальных установах краіны. Вынікі працы мовазнаўцаў цалкам арыентаваны на патрэбы сацыяльнага і культурнага прагрэсу ў Рэспубліцы Беларусь. ■

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Конституция Республики Беларусь (с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах 24 ноября 1996 г., 17 октября 2004 г. и 27 февраля 2022 г.) // <https://etalonline.by/document/?regnum=v19402875>.
2. Концепция информационной безопасности Республики Беларусь (утв. постановлением Совета Безопасности Республики Беларусь 18.03.2019 г. №1) // <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=P219s0001>.
3. Концепция развития национального культурного пространства во всех сферах жизни общества на 2024–2026 гг. (утв. постановлением Совета Министров Республики Беларусь 28.12.2023 г. №961) // <https://pravo.by/document/?guid=12551&p0=C22300961>.